

ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ ЖИТТЄВИХ НАВИЧОК В УЧНІВ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ

Михальська Світлана Анатоліївна,

доктор психологічних наук, професор,
завідувач, професор кафедри спеціальної та інклюзивної освіти
Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка
ORCID ID: 0000-0001-7435-8791
Researcher ID: JZC-9127-2024

Гаман Алла Миколаївна,

директор Солобковецького навчально-реабілітаційного центру
Хмельницької обласної ради
ORCID ID: 0009-0004-6970-8733

Помирляну Олексій Тодорович,

аспірант кафедри спеціальної та інклюзивної освіти
Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка
ORCID ID: 0009-0001-8539-0057

У статті висвітлюються результати проведеного вивчення шляхів формування життєвих навичок в учнів з інтелектуальними порушеннями. Методами дослідження були аналіз літературних джерел та опитування фахівців спеціальної освіти.

Проведене опитування свідчить про різні погляди фахівців спеціальної освіти на співвідношення понять «життєва компетентність» та «соціальна компетентність». Значна частина респондентів розглядають соціальну компетентність як складову життєвої, тоді як інші вважають їх частково співвідносними або зовсім різними.

З'ясовано, що життєві навички для учнів з інтелектуальними порушеннями є необхідними для успішної соціалізації, розвитку самостійності, забезпечення безпеки, адаптації до освітнього середовища та підготовки до майбутньої професійної діяльності. Серед ключових навичок, які необхідно формувати в учнів з інтелектуальними порушеннями називають самообслуговування, побутові, соціально-комунікативні, безпекові, фінансові та трудові уміння.

Встановлено, що формування життєвих навичок має здійснюватися спільно педагогами та батьками, переважно під час корекційно-розвиткових занять, уроків і виховних заходів. Роль педагога визначається як ключова: він виступає наставником, організатором практичної діяльності, посередником між дитиною та світом, створює сприятливі умови для розвитку самостійності й соціальної адаптації. Педагог створює сприятливі умови для розвитку самостійності, адаптації до соціуму, формування трудового досвіду та комунікативних умінь, співпрацює з родиною та іншими фахівцями для забезпечення цілісного підходу.

Водночас майже всі фахівці наголошують на потребі підготовки майбутніх педагогів до формування життєвих навичок в учнів з інтелектуальними порушеннями, що може реалізуватися через запровадження спеціальних навчальних дисциплін у закладах вищої освіти, вибіркових курсів або інтеграцію відповідних тем у загальні програми підвищення кваліфікації з педагогіки та психології.

Ключові слова: життєві навички; соціальні навички; учні; інтелектуальні порушення; фахівці спеціальної освіти.

Mykhalska Svitlana, Haman Alla, Pomyrlianu Oleksii. Ways of developing life skills in students with intellectual disabilities

The article reports the outcomes of an empirical investigation into the pedagogical approaches to fostering life skills in students with intellectual disabilities. The research employed theoretical analysis of scholarly literature alongside a survey of specialists in the field of special education.

The survey data reveal considerable variability in professional interpretations of the relationship between life competence and social competence. A substantial proportion of respondents conceptualize social competence as a constituent element of life competence, whereas others regard the two constructs as only partially overlapping or fundamentally distinct.

The study underscores the centrality of life skills for learners with intellectual disabilities, emphasizing their role in facilitating successful social integration, promoting autonomy, ensuring personal safety, supporting adaptation to educational environments, and preparing students for subsequent vocational engagement. The life skills identified as most essential include self-care abilities, domestic skills, social and communicative competencies, safety-related skills, financial literacy, and foundational work skills.

The findings further indicate that the development of life skills should be undertaken through coordinated efforts between teachers and parents, primarily within the context of corrective and developmental interventions, formal instruction, and supplementary educational activities. The teacher's role is characterized as pivotal: teachers function as mentors, organizers of practical learning experiences, and mediators between the student and the broader sociocultural environment. They are responsible for creating conditions conducive to the formation of independence, social adaptability, work-related competencies, and communicative skills, while collaborating closely with families and multidisciplinary specialists to ensure a comprehensive and coherent developmental framework.

In addition, the vast majority of surveyed specialists highlight the necessity of enhancing the preparation of future teachers for the effective development of life skills in students with intellectual disabilities. This objective may be achieved through the introduction of specialized courses within higher education curricula, the implementation of elective modules, or the integration of relevant content into general professional training programs in pedagogy and psychology.

Key words: life skills; soft skills; students; intellectual disabilities; specialists in special education.

Вступ. Вивчення умов формування життєвих навичок в учнів з інтелектуальними порушеннями є надзвичайно важливим питанням, оскільки саме вони визначають якість освітнього процесу, ефективність соціалізації та майбутню самостійність дитини. Особливості розвитку життєвих навичок у дітей з інтелектуальними порушеннями висвітлювалось у дослідженнях різних науковців (А. Висоцька, В. Липа, С. Миронова, О. Чеботарьова та ін.). Зокрема, А. Висоцька розглядає життєві навички, як ключовий результат виховання, що забезпечує адаптацію до соціального середовища; О. Чеботарьова наголошує, що життєві навички мають формуватися через предметно-практичну діяльність, ігрові методи та трудове виховання, що забезпечить поступову підготовку дітей до самостійного життя; В. Липа акцентує увагу на тому, що життєві навички мають формуватися не лише у школі, а й у сім'ї та громаді, що забезпечує наступність і практичну спрямованість освітнього процесу [1, 2].

Метою нашого дослідження є вивчення умов формування життєвих навичок в учнів з інтелектуальними порушеннями.

Матеріали та методи. Для вивчення умов формування життєвих навичок в учнів з інтелектуальними порушеннями ми використали наступні методи: аналіз наукових публікацій за темою дослідження; експеримент; аналіз та інтерпретація експериментальних даних.

Г. Лабайчук, К. Тороп, К. Рейда, С. Кривошея наголошують, що знання самі по собі не гарантують успішної соціалізації, важливо поєднувати їх із практичними уміннями та навичками, які дитина може застосовувати у реальному житті. Практична спрямованість освітнього процесу може забезпечити поступову підготовку дітей до самостійного життя, професійної орієнтації та активної участі в суспільстві. Тому, автори переконанні, що формування життєвих навичок потребує системного підходу, інноваційних технологій та індивідуалізації навчання, що у комплексі створить умови для виховання життєздатної, творчої особистості [3, с. 71-75].

Для вивчення умов формування життєвих навичок в учнів з інтелектуальними порушеннями нами було проведено опитування 33 фахівців спеціальної освіти (Солобковецького навчально-реабілітаційного центру Хмельницької обласної ради, Кам'янець-Подільського навчально-реабілітаційного центру Хмельницької обласної ради), яким запропонували відповісти на **запитання анкети:**

1. Як Ви розумієте поняття «соціальна компетентність»?

2. Чи є синонімами поняття «соціальна компетентність» та «життєва компетентність»?

3. Для чого потрібні життєві навички учням з інтелектуальними порушеннями?

4. Чи треба формувати однакові життєві навички в учнів з нормотиповим розвитком та інтелектуальними порушеннями?

5. Назвіть життєві навички, які, на Вашу думку, слід сформувати в учнів з інтелектуальними порушеннями.

6. Хто повинен формувати життєві навички в учнів з інтелектуальними порушеннями?

7. Де формувати життєві навички в учнів з інтелектуальними порушеннями?

8. У чому полягає роль педагога у формуванні життєвих навичок в учнів з інтелектуальними порушеннями?

9. Чи потрібно готувати майбутніх фахівців до формування життєвих навичок в учнів з інтелектуальними порушеннями?

10. Чи потрібна окрема навчальна дисципліна в закладі вищої освіти?

Результати. Проаналізувавши відповіді анкети можна відзначити, що респонденти розуміють поняття «соціальна компетентність», як:

– «Здатність взаємодіяти у соціумі та адаптуватися до різних життєвих ситуацій»,

– «Це набута здатність особистості орієнтуватися в різних життєвих ситуаціях та успішно адаптуватися у суспільстві»,

– «Це навички які дозволяють людині легше адаптуватися в суспільстві»,

– «Соціальна компетентність – це здатність дитини успішно взаємодіяти з іншими людьми»,

– «Це здатність ефективно взаємодіяти з іншими людьми розуміти соціальні норми співпереживати»,

– «Це вміння спілкуватися, вирішувати конфлікти, співпрацювати та приймати відповідні рішення» та ін.

Варто відзначити, що значна частина фахівців спеціальної освіти (42,4%) вважають поняття «соціальна компетентність» складовим поняття «життєва компетентність». Лише 3% опитаних вважають, що ці поняття повністю співпадають. Водночас 33,3% респондентів переконані, що поняття частково співпадають, але мають різні акценти.

Незначна кількість опитаних (12,1%) переконанні, що поняття «життєва компетентність» ширше за поняття «соціальна компетентність» і 9,1% переконані, що це зовсім різні поняття.

На думку респондентів життєві навички учням з інтелектуальними порушеннями потрібні для:

– успішної соціалізації та взаємодії з оточенням (93,3%);

– розвитку самостійності та незалежності в повсякденному житті (81,8%);

– забезпечення безпеки та орієнтації в побутових ситуаціях (60,6%);

– адаптації до освітнього середовища та вимог навчання (57,6%);

– підготовки до майбутньої професійної діяльності (36,4%);

– розвитку відповідальності (27,3%);

– налагодження позитивних міжособистісних стосунків (27,3%).

Респонденти вважають, що формувати однакові життєві навички в учнів з нормотиповим розвитком та інтелектуальними порушеннями потрібно, проте є певні розбіжності. Насамперед, «Життєві навички необхідно формувати як в учнів з нормотиповим роз-

витком, так і в учнів з інтелектуальними порушеннями, проте з урахуванням їхніх особливостей можливостей і потреб», «Так формувати життєві навички потрібно всім учням але підходи, зміст, мета мають відрізнятися залежно від розвитку», «Потрібно але з урахуванням особливостей. Тому що учні з інтелектуальними порушеннями потребують індивідуального темпу, повторень і наочності, тоді як у нормотипових дітей навички формуються швидше і природніше», «Потрібно опиратись на можливості дитини з інтелектуальними порушеннями. Виходячи з її особливостей формувати життєві навички», «Так, життєві навички потрібно формувати і в учнів з нормотиповим розвитком, і в учнів з інтелектуальними порушеннями. Це необхідно для їхньої самостійності, соціалізації та успішної адаптації в суспільстві. Різниця полягає лише у методах і темпі навчання, а мета спільна – підготувати дитину до життя», «Всі діти мають навчитися жити самостійно, спілкуватися, діяти в побуті. Головне завдання педагога – адаптувати навчання так, щоб кожна дитина, відповідно до своїх можливостей, могла ними оволодіти» та ін.

Частина фахівців не погоджується з думкою, що потрібно формувати однакові життєві навички в учнів з нормотиповим розвитком та інтелектуальними порушеннями аргументуючи це наступним: «Ні, не варто формувати абсолютно однакові життєві навички для учнів із нормотиповим розвитком та з інтелектуальними порушеннями. Формування життєвих навичок має бути диференційованим – спільним може бути загальний напрям (наприклад, комунікація, безпека, здоров'я), але зміст, методи й обсяг повинні відповідати можливостям кожної групи учнів», «Ні, не варто, бо учні з інтелектуальними порушеннями мають інші можливості й потреби. Їм потрібні простіші, практичні життєві навички, тоді як дітям з нормотиповим розвитком – більш складні й узагальнені», «Тому що учні з інтелектуальними порушеннями потребують індивідуального темпу, повторень і наочності, тоді як у нормотипових дітей навички формуються швидше і природніше», «Ні, не варто, тому що формування життєвих навичок має бути диференційованим – спільним може бути загальний напрям, але зміст методи й обсяги повинні відповідати можливостям кожної групи учнів», «Тому що це підготовка до самостійного життя, соціальна інтеграція, рівні можливості, але підхід має бути індивідуальним», «Для кожної дитини розвиток життєвих навичок треба підібрати відповідно до стану її розвитку» та ін.

До життєвих навичок, які слід сформувати в учнів з інтелектуальними порушеннями респонденти віднесли наступні навички:

– Самообслуговування («самостійне харчування, одягання, чищення зубів», «догляд за волоссям», «прийняття душу/ванни» та ін.);

– Побутові («приготування простих страв (сендвічі, розігрів їжі)», «миття посуду», «прибирання кімнати», «прання простих речей» та ін.);

– Соціально-комунікативні («встановлення контакту», «прохання про допомогу», «вміння слухати», «вираження своїх потреб і почуттів», «правила ввічливості в громадських місцях (транспорт, магазин)» та ін.);

– Безпеки («знання своєї адреси та імені батьків/опікунів», «вміння користуватися телефоном для виклику екстрених служб (101, 102, 103)», «правила безпеки в інтернеті» та ін.);

– Фінансові («рахунок грошей (купюр і монет)» та ін.);

– Трудові («виконувати елементарну роботу» та ін.).

Більшість (93,9%) опитаних фахівців переконанні, що формувати життєві навички в учнів з інтелектуальними порушеннями мають спільно батьки і фахівці НРЦ. І лише 6,1% опитаних відзначили, що тільки фахівці НРЦ.

Найкраще формувати життєві навички в учнів з інтелектуальними порушеннями під час корекційно-розвиткових занять, на уроках і під час виховних заходів.

На думку фахівців спеціальної освіти роль педагога у формуванні життєвих навичок в учнів з інтелектуальними порушеннями полягає у наступному: «У підготовці здобувачів освіти до самостійного життя», «Роль педагога у формуванні життєвих навичок в учнів з інтелектуальними порушеннями є ключовою, адже саме вчитель спрямовує, підтримує й допомагає дитині опанувати все необхідне для самостійного життя», «Роль педагога полягає у створенні індивідуалізованого підходу до навчання, спрямованого на розвиток соціальних, побутових та комунікативних навичок, а також на адаптацію учнів до життя в соціумі», «Спрямувати навчально-виховний процес на вироблення в учнів життєво необхідних умінь і навичок, формування трудового досвіду, який потім можна застосувати у самостійному житті», «У розвитку комунікативних та соціальних навичок», «Педагог відіграє ключову роль у навчанні та вихованні дітей з інтелектуальними порушеннями, допомагаючи їм адаптуватися до життя в суспільстві та розвивати самостійність», «Він навчає практичних дій, підтримує самостійність, сприяє адаптації до суспільства, мотивує до успіху та співпрацює з родиною для розвитку дитини», «У адаптації навчального матеріалу до індивідуальних потреб учня», «Навчити учнів застосовувати життєві навички на практиці, підтримувати, показувати приклад і формувати впевненість у собі», «Навчити їх практичним діям через доступні методи адаптувати середовище та створити умови для закріплення навичок», «Вчителі навчають дітей просити про допомогу, просити предмет, робити вибір, просити повторити, зупинити, тощо», «У співпраці з батьками та іншими фахівцями для узгодженого розвитку життєвих навичок», «Саме педагог стає посередником між дитиною та світом, допомагаючи їй оволодіти необхідними для життя вміннями», «Роль педагога у створенні сприятливих умов, розробки індивідуальних програм та тісної співпраці з бать-

ками», «Суть педагога полягає в тому, щоб допомогти кожному учневі розкрити себе та свій потенціал», «У формуванні мотивації до самостійності та відповідальності», «Навчити дітей практичним навичкам, які допоможуть інтегруватися в суспільство», «Педагог є посередником між дитиною і світом і є прикладом для наслідування», «Щоб навчати дітей практичних умінь необхідних для самостійного життя» та ін.

Таким чином, роль педагога у формуванні життєвих навичок учнів з інтелектуальними порушеннями полягає у тому, щоб навчати їх практичних умінь, підтримувати самостійність, створити сприятливі умови та власним прикладом сприяти успішній соціалізації й інтеграції в суспільство.

Майже всі респонденти вважають, що потрібно готувати майбутніх фахівців до формування життєвих навичок в учнів з інтелектуальними порушеннями. Це можна реалізувати різними шляхами, зокрема, як вивчення здобувачами обов'язкової навчальної дисципліни в закладі вищої освіти (66,7%), вибіркової навчальної дисципліни (12,1%), проходження загальних курсів з педагогіки та психології (15,2%), тощо.

Висновки. Узагальнюючи результати проведеного дослідження, можна зробити висновок, що більшість фахівців спеціальної освіти підкреслюють важливість

життєвих навичок для успішної соціалізації, розвитку самостійності та безпеки дітей з інтелектуальними порушеннями. Значна частина опитаних вважає, що життєві навички слід формувати як у дітей з нормативним розвитком, так і у дітей з інтелектуальними порушеннями, але з урахуванням їхніх індивідуальних можливостей і потреб. До ключових навичок учнів з інтелектуальними порушеннями віднесено самообслуговування, побутові, соціально-комунікативні, безпекові, фінансові та трудові уміння, які забезпечують підготовку до самостійного життя. Водночас більшість фахівців наголошують на необхідності підготовки майбутніх педагогів до формування життєвих навичок, зокрема через запровадження спеціальних навчальних дисциплін у закладах вищої освіти. Отримані результати свідчать, що умовами формування життєвих навичок є спільна організація освітнього процесу, який має корекційну спрямованість, базується на практичних діях, здійснюється у співпраці з родиною та враховує індивідуальні потреби кожної дитини, а педагоги отримують належну професійну підготовку.

Перспективами наукових досліджень вбачаємо у розробці навчальних дисциплін і тренінгів для майбутніх фахівців, що будуть готувати їх до формування життєвих навичок у дітей з інтелектуальними порушеннями.

Література:

1. Висоцька А., Чайка С. Вивчення стану сформованості комунікативних навичок у дітей з інтелектуальними порушеннями помірною ступеня. *Особлива дитина: навчання і виховання*. 2021. №4. С. 46-57.
2. Дидактичні та методичні засади спеціальної освіти розумово відсталих дошкільників: нав.-метод. посіб. / Н.О. Макаруч, А.М. Висоцька, О.В. Чеботарьова, А.В. Міненко, С.В. Трикоз, Г.О. Блеч., І.В. Бобренко, І.В. Гладченко. К. 2014. 337 с.
3. Соціальна і життєва практика дітей з інтелектуальними порушеннями в умовах навчально-реабілітаційних центрів: Практико-зорієнтований посібник / За ред. канд. істор. наук І.Г. Єрмакова, канд. психол. наук К.С. Тороп, канд. пед. наук К.В. Рейди. Дніпро: «Інновація», 2018. 385 с.

References:

1. Vysots'ka, A., Chayka, S. (2021). Vyvchennya stanu sformovanosti komunikatyvnykh navychok u ditey z intelektual'nymy porushennyamy pomirnogo stupenya [Studying the state of development of communicative skills in children with moderate intellectual disabilities]. *Osoblyva dytyna: navchannya i vykhovannya – Special child: education and upbringing*. №4. pp. 46-57. [in Ukrainian].
2. Dydaktychni ta metodychni zasady spetsial'noyi osvity rozumovo vidstalykh doshkil'nykiv: nav.-metod. posib. [Didactic and methodological principles of special education for mentally retarded preschoolers: teaching and methodical manual] (2014). N.O. Makarchuk, A.M. Vysots'ka, O.V. Chebotar'ova, A.V. Minenko, S.V. Trykoz, H.O. Blech., I.V. Bobrenko, I.V. Hladchenko. K. 337 s. [in Ukrainian].
3. Sotsial'na i zhyttyeva praktyka ditey z intelektual'nymy porushennyamy v umovakh navchal'no-reabilitatsiynykh tsentriv: Praktyko zoriyentovanyu posibnyk [Social and life practice of children with intellectual disabilities in educational and rehabilitation centers: A practice-oriented manual] (2018). Za red. kand. istor. nauk I.H. Yermakova, kand. psykhol. nauk K.S. Torop, kand. ped. nauk K.V. Reydy. Dnipro: «Innovation», 385 s. [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 26.02.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 23.03.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 12.05.2026